

Töö metoodika

Silikaadi happega lagundamisel saadud lahus filtritakse vajaduse korral (kui ta sisaldab punast poiükromaatide sadet), kuunatakse peaaegu keemistemperatuurini ning klaaspulgaga energilisel segamisel lisatakse kiiresti tilgutades (tõbe all!) konts. ammoniaagi vesilahust, kuni on näha, et sademe hulk enam ei suurene (vältida ülehulka!). Seejärel lisatakse 2 N ammoniaagi lahust, kuni keedu + klaasis olev lahuse omandab nõrga ammoniaagi lõhna. Nüüd lisatakse suspensioonile 10 cm³ kloorvett, mille pH on 2N 1 KOH lahuse abil eelnevalt viidud 6 või 7-ni ja segatakse hoolikalt. Pärast sademe koagulatsioonil alustatakse kobe selle eraldamist filtrimise teel läbi hõreda tuhavaba (punase või kollase trükiga või punase lindiga pakend) filtripaberi. Filtraat kogutakse 250 cm³-lisse koonilisse kolbi. Kui kogu lahine sade koos lahusega on filtrile kantud, loputatakse sademekämpudega kaetud keeduklaasi sisepinda väikeste 1%-lise NH₄Cl kuuma lahuse portsjonitega (ca 5 cm³) mis seejärel kallatakse filtrile. Loputamist korratakse 3 kuni 4 korda. Kui vilmane loputuslahus on filtrist läbi voolanud, võetakse filter koos sademega klaaslehttrilt ja paigutatakse keeduklaasi, kus viidi läbi sadestamine. Sade lahustatakse võimalikult vähese hulga kuuma 1 N HCl abil (1:1 lahj. HCl). Klaaspulgaga segades peenestatakse filterpaber ning korratakse hüdroksiidide sadestamist ja filtrimist, nagu eespool kirjeldatud. Kui kogu lahine sade on filtril, viiakse keeduklaasi väikesed tuhavaba filterpaberi kildukesed ja neid klaaspulga abil mööda sisepinda edasi nihutades pühitakse klaasile kinnistunud sademeosakesed seelt lahti. Paberitükike lükatakse seejärel filtrile ja keeduklaasi loputatakse iga sellise operatsiooniga järel paar korda kuuma 1%-lise NH₄Cl lahusega, et lahti hõõrutud sadet filtrile kanda. Protsessi korratakse, kuni sade on täielikult üle kantud filtrile. Filtril asuvat sadet pestakse veel 2-3 korda kuuma NH₄Cl lahusega ja lastakse teatud aeg nõrguda.

Kogutud filtraat asetatakse asbestvõrgule, kaetakse uuriklaasiga ja keedetakse 15 min. Cl₂ eemaldamiseks. Pärast jahtumist kantakse filtraat kvantitatiivselt 250 cm³-lisse mõõtkolbi ja täidetakse veega kriipsuni.

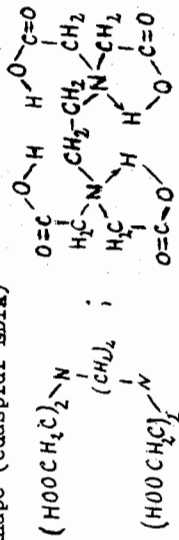
Lehter koos sademe ja filtriga asetatakse 300 cm³-lise keeduklaasi kobile ja filtrile tilgutatakse 6 N HCl, kuni suurem osa sademest on lahustunud.

Edasi jätkatakse filtri töötlemist tilkadena lisatava kuuma 0,1 N HCl-ga, kuni metallioonid on filtrist välja pestud. Siis visatakse filter ära. Keeduklaasis olev lahustatakse pärast jahtumist 100 cm³-lisse mõõtkolbi, sinna kallatakse ka keeduklaasi loputamiseks kasutatud loputusvee portsjonid (loputatakse 0,1 N HCl lahusega) ja siis täidetakse kolb veega kriipsuni.

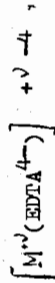
Kompleksonomeetria

Kompleksonomeetria (trilonomeetria) kuulub mahtanalüüsi kompleksimoodustamismeetodite hulka ja on üks tänapäeva kõige olulisemaid analüüsimismeetodeid.

Meetod on rajatud sellele, et etüleendiामीintetraädikhape (edaspidi EDTA)

on võimeline moodustama väga püsivaid, vees hästi lahustuvaid ja enamikus värvusetuid sisekompleksühendeid koostisega

kus v on metalliooni laeng ja M - metallioon. Värvilised

on ainult selliste metallide kompleksühendid, mille hüdrateeritud ioonidel on ka vesilahustes värvus. Kompleksühendeid moodustavad EDTA-ga peasegu kõik metallioonid, v.a. Na, K, Rb, Cs ja väärismetallid. EDTA kompleksühendid Li^+ , Be^{2+} , UO_2^{2+} ja Ti^{4+} -ga on aga ebapüsisvad. Kõiki ülejäänud metallioone on võimalik EDTA abil vahetult määrata.

EDTA on neijsaaluseline hape, mis on vees piiratud lahustuvusega. EDTA leelismetallide soolade lahustuvus on märgatavalt suurem. Seetõttu kasutatakse EDTA dinaatriumsoola, mis on tuntud trivaalnimetuse "kompleksoon III" ja "triloon B" all. Reaktsiooni metallioonide ja kompleksioon III vahel saab kirjeldada järgmise üldise võrrandi kaudu:

Sellest on näha, et reaktsiooni täielikkus oleneb lahuse pH väärtusest ja suureneb pH tõusuga. Happe kõrge kontsentratsiooni puhul lahuses on reaktsiooni tasakaal alati nihutatud vasakule. Mingi antud pH väärtuse puhul on leib reaktsiooni täielikkus tekkiva kompleksühendi püsivuskonstandi väärtusest. Suurema püsivusega kompleksühendid moodustuvad ka suhteliselt madalate pH väärtuste puhul. Väikese püsivusega kompleksühendid tekivad aga ainult kõrgete pH väärtuste juures.

Kompleksonomeetria kasutatakse peamiselt metallioonide mahtanalüütilisel määramisel, kuid kaudsete võtete abil on võimalik määrata ka paljusid anioone, nagu SO_4^{2-} , MoO_4^{2-} , VO_3^- , VO_3^- , S^{2-} jne. Samuti on kaudsete võtete abil võimalik määrata metallioone, mis EDTA-ga ei reageeri või mis moodustavad ebapüsisvaid kompleksühendeid.

Kasutatavad indikaatorid

Kompleksonomeetria on meetod põhiliselt metallioonide määramiseks. Seega saab ekvivalentsummendi kind-

laksmääramiseks kasutada ainult selliseid ühendeid, mis muudavad oma värvust seoses metallioonide kontsentratsiooni muutmisega lahuses. Sellised on värvained, millel on ligandi omadused. Kui ligand-värvaine reageerib metalliooniga, siis on tekkiiva kompleksühendi värvus erinev vaba ligandi värvusest. Selliseid indikaatoreid nimetatakse metalloksimeeteks indikaatoriteks. Seejuures peab metalliooni ja indikaatori kompleksühend olema väiksema püsivusega kui selle metalliooni kompleksühend EDTA-ga. Vastasel korral ei suuda EDTA indikaatorit tema kompleksühendist ekvivalentsummendi saabumisel välja tõrjuda ja indikaatori värvuse muutumist ei toimu või toimub alles pärast ekvivalentsummendi moodumist.

Kuna rõhuv enamik metalloksimeetetest indikaatoritest muudab oma värvust ka seoses vesinikioonide kontsentratsiooni muutumisega lahuses, siis tuleb lahuse pH fikseerida puhversegudega. Enamkasutatavad indikaatorid on järgmised.

Eriokroom must T (ka ET-00, erio T ja solokroom must T) on kolmealuselise hape ja võib seega olenevalt lahuse pH väärtusest omada kolme erinevat värvust:

helepunane $\rightleftharpoons$ sinine $\rightleftharpoons$ oranž

pH < 6   6 < pH < 12   pH > 12

Metallioonidega moodustab ta helepunaseid kompleksühendeid pH vahemikus 8-10. Vaba indikaator on sellises keskkonnas sinise värvusega. Indikaator leiab ulatuslikku kasutamist vee kareduse, Ca, Mg, Zn, Cd ja Mn määramisel. Tagasitiitrimismeetodil saab määrata veel ka Hg, Pb, In, Ga.

Indikaator on vesilahustes ebapüsisv (oksideerub õhuhapniku toimel). Seetõttu kasutatakse seda tahkel kujul segatuna NaCl-ga (suhtes 1:200). Sellist segu puistatakse tiitrimise eel tiitritavasse lahusesse mikrospaatliga, kuni värvuse intensiivsus on küllaldane. Indikaatori eriokroom must T olulisemaks puuduseks on asjaolu, et sellised

kasutamine kaltsiumi kompleksomeetriaalises määramisel. Magneesium, mis tugevalt leeliselises keskkonnas sadeneb hüdroksiidina, ei takista kaltsiumi määramist.

Nõrgalt happelises keskkonnas fluorestseerub vaba indikaator. Tema kompleksühendid vase ja mangaaniga aga ei fluorestseeru. Seetõttu kasutatakse fluoreksooni ka vase ja mangaani kompleksomeetriaalises määramisel. Sellisel juhul lõpetatakse titrimine lahuse fluoretsentsi ilmutamise momendil. Kuna, võrreldes teiste indikaatoritega, ekvivalentsumomendi määramiseks vajalik fluoreksooni kontsentratsioon on väga väike, võimaldab see indikaator määrata ka suhteliselt väikseid metallikontsentratsioone hea täpsusega.

Titrimisvõtted kompleksomeetrias

Olenevalt määratava elemendi või looni ning indikaatorite omadustest võib kompleksomeetrias kasutada mitmesuguseid erinevaid määramisvõtteid.

1. Otsene titrimine on võimalik sellisel juhul, kui määratava metalliooni jaoks on olemas sobiv indikaator, mis seoses määratavate metallioonide kontsentratsiooniga järelevalvusega muudab ekvivalentsumomendil oma värvust. Teiselt poolt, seaduse kohaselt, on metalliooni ja kompleksiooni vahelise reaktsiooni küllaldane kiirus.

Enne titrimist viiakse titritava lahuse pH väärtus vajaliku tasemeni happe või aluse lisamise teel.

Kuna metalliooni ja kompleksiooni vahelise reaktsiooni tulemusena vabanevad vesinikioonid, siis lisatakse lahuse pH fikseerimiseks veel puhversegu.

Juhul kui titritakse leeliselises keskkonnas, lisatakse metallhüdrokksiidi sadenemise vältimiseks enne pH reguleerimist veel mingisugust ligandit, mis seob metallioone kompleksühendisse. Seda nimetatakse abiligandiks. Abiligandid ja määratava metalli kompleksühend peab olema märga-

väga levinud elemendid nagu Cu, Fe, Al, Ni ja Co moodustavad temaga pelju püsivamaid komplekse kui EDTA-ga. Nende metallioonide juuresolekul kas või tühises kontsentratsioonil muutub indikaator kasutusvõimatuks, kuna ekvivalentsumomendil ei toimu värvuse muutumist. Seda nimetatakse indikaatori blokeerumiseks.

Indikaatoriga erikroon must T sarnaneb ka happeline kroonimust (happeline kroonitumesinine) ja seda kasutatakse samadel juhtudel ning samasugustes tingimustes.

Ksüleenooloranž moodustab nõrgalt happelistes lahustes enamasti helepunase värvusega kompleksühendeid paljude metallidega (Zn^{2+} , Hf^{4+} , Bi^{3+} , Th^{4+} , VO_2^{2+} , Tl^{3+} , In^{3+} , Ga^{3+} , Al^{3+} , Pb^{2+} , Zn^{2+} , Cd^{2+} jne.). Vaba indikaator on nendes tingimustes helekollase värvusega. Indikaator on vesilahuses suhteliselt püsiv. Ta leiab ulatuslikku kasutamist Bi, Pb, Zn, Cd jt. metallide määramisel.

Mureksiid moodustab ammoniakkaalses lahuses (pH = 10) Cu, Ni- ja Co-ioonidega kollased kompleksühendid, Ca-ioonidega aga NaOH lahuses oranžpunase kompleksi. Vaba indikaator on leeliselises keskkonnas tumesinine. Seda kasutatakse sageli Cu, Ni, Co ja Ca määramisel. Indikaator ei ole vesilahustes püsiv. Seetõttu kasutatakse seda tahkelt segus NaCl-ga.

Metüülimoolsinine moodustab metallioonidega värvilisi kompleksühendeid nii happelises kui ka leeliselises keskkonnas. Happelistes lahustes kasutatakse seda Bi, Zn, Cd ja Pb määramisel (värvuse muutumine sinisest kollaseks), leeliselistes lahustes Mn, Zn, Cd, Mg, Ca, Sr, Ba määramiseks (värvuse muutumine sinisest halliks).

Fluoreksoon (ehk fluoretsentsindikaatorite hulk) või kalkoon) kuulub fluoretsentsindikaatorite hulka.

Tema kasutamine põhineb sellel, et ta moodustab leelismuldmetallidega tugevalt leeliselises keskkonnas fluorestseeruvaid kompleksühendeid. Vaba indikaator leeliselises keskkonnas ei fluorestseeru. Sellele on rajatud fluoreksooni

tavalt väiksema püsivusega kui EDTA kompleks määratava metalliooniga. Vastasel korral maskeerib abiligand määratavad ioonid reaktiivse toime eest. Abiligandina kasutatakse viin- ja sidrunhapet, nende Na-, K- või NH_4 - sooli ning ammoniaaki (Cu, Cd, Zn, Ni, Co määramisel). Viimasel juhul on abiligand juba tavalliselt puhversegu koostises (ammoniaakpuhver) ja seda eraldi lisada ei ole vaja. Kui tiitritavale lahusele on lisatud abiligand ja pH väärtus on fikseeritud, lisatakse indikaator ja tiitritakse lahuse värvuse muutumiseni.

2. Tagasitiitrimist kasutatakse juhtudel, kui määratava metalliooni jaoks puudub sobiv indikaator või kui reaktsioon kompleksioon III ja metallioonide vahel toimub aeglaselt. Sellisel juhul lisatakse tiitritavale lahusele täpselt mõõdetud hulk kindla kontsentratsiooniga kompleksioon III lahust ühelulgas. Juhul kui reaktsioon määratava metalli ioonide ja ligandi vahel on aeglane, kuumutatakse lahust pärast kompleksioon III lisamist keemiseni. Seejärel reguleeritakse pH väärtus vajaliku tasemeni, lisatakse puhverlahus ning indikaator ja kompleksioon III ülehulk tiitritakse tagasi kindla kontsentratsiooniga metallisoolana lahuse abil. Indikaator valitakse tagasitiitrimiseks kasutatava soola katioonid järgi. Tagasitiitrimiseks kasutatava soola katioonid peavad kompleksioon III-ga moodustama vähempüsiva kompleksühendi kui määratava metalli ioonid. Tagasitiitrimiseks kasutatakse ZnSO_4 , MgSO_4 , $\text{Zn}(\text{OH}_2\text{COO})_2$, $\text{Pb}(\text{NO}_3)_2$ jt. sooli.

3. Asendustiitrimine leiab kasutamist eelmisega analoogilistel juhtudel. Võte põhineb määratava metalli ioonide ja ühelulgas lisatud mingi teise metalli EDTA kompleksile vahelisel asendusreaktsioonil:

Reaktsioon läheb lõpuni, kui määratava metalli ioonid moodustavad kompleksioon III-ga püsivama kompleksi kui väljatõrjutava metalli ioonid.

Reaktsiooni tasakaalu saab nihutada paremale ka selles teel, et lahusesse lisatakse abiligandit, mis seab väljatõrjutud ioonid kompleksühendisse, ei reageeri aga määratava metalli ioonidega.

Pärast asendusreaktsiooni lõpetamist reguleeritakse lahuse pH, lisatakse indikaator ja otseselt tiitrimisel kompleksioon III lahusega määratakse kindlaks väljatõrjutud ioonide kogus, mis on ekvivalentne määratavate ioonide hulgas.

4. Kaudne määramine sobib juhtudel, kui määratavad ioonid ei reageeri kompleksioon III-ga. Kaudsel teel määratakse peamiselt anioone, aga ka leelismetalle. Meetodi olemus seisneb selles, et määratavad ioonid sadestatakse mingi kindla koostisega vähelahustuva ühendina. Pärast sademe eraldamist ja pesemist see lahustatakse ning saadud lahuses määratakse tiitrimisel kompleksioon III lahusega sademe koostises olnud mingi teine komponent, mis määratavate ioonidega on stöhhiomeetrilistes suhetes. Näiteks sulfaatioonide määramisel sadestatakse need BaSO_4 - na. Hiljem lahustatakse sade leeliselises keskkonnas kompleksioon III ülehulga juuresolekul. Seejuures Ba^{2+} - ioonid reageerivad viimasega. Kompleksioon III ülehulk tiitritakse tagasi mingi metallisoola lahusega. Na^+ määramisel sadestatakse Na^+ tsink-uranüülatsetaadina

Seejärel sade lahustatakse ja lahuses määratakse Zn sisaldus.

Kompleksioon III töölahuse valmistamine ja selle kontsentratsioonimääramine

Müügilolev kompleksioon III on mõnikord suhteliselt kõrge puhtusega ja püsiva koostisega. Seetõttu on võimalik valmistada täpselt teada oleva kontsentratsiooniga lahuseid kindla kaalutise tahke kompleksioon III lahustamise

teel. Selle aine suure pinna tõttu sisaldab ta aga märgatavas koguses adsorbeerunud niiskust. Sellest tingitud viigade vältimiseks kuumutatakse kompleksoon III enne kaalutise võtmist temperatuuril + 110° C konstantse kaaluni.

Kompleksoon III mittepiisava puhtuse korral on tema lahuse kontsentratsioon võimalik kindlaks määrata ka lahuse tiitrimise teel põhialahusega. Põhialahuse viimase valmistamisel võivad olla puhtad metallid, nende oksiidid või soolad, mis vastavad põhialahusele esitatavatele nõuetele ja reageerivad kompleksoon III-ga. Sagedamini kasutatakse Zn ja Pb ning nende okside või sooli.

Kuna EDTA reageerib metallioonidega kompleksühendeid moodustades praktiliselt alati suhtes 1:1, siis on kompleksoon III ekvivalentmass võrdne molekulaarsusega (M = 336,220).

Samuti on kompleksomeetriselt määratavate metallide ekvivalentmass võrdne aatommassiga.

Metoodika. Tehnilistel kaaludel kaalutakse teatud normaalsega lahuse saamiseks vajalik kogus tahket kompleksoon III ja saadud kaalutis lahustatakse ettearvatud destilleeritud vee hulgas. Seejärel kaalutakse analüütilistel kaaludel selline kogus puhaast metallet tsinki või tsinkoksiidi, et saada 100 cm³ sama normaalsega ZnSO₄ lahust. Kaalutis kantakse kvantitatiivselt 100 cm³-lisse mõõtkolbi ja lisatakse väikeses ülehulgas 2 N H₂SO₄ lahust. Kui kaalutis on lahustunud, lisatakse mõõtkolbi 2/3 kolvi ruumalast destilleeritud vett ja seejärel tilkhaaval 2 N NH₄OH lahust kuni nõrga hägu püsimajäämiseni. Hägu lahustatakse 1-2 tilga 2 N H₂SO₄ lisamisega ja kolb täidetakse kriipsuni.

Nüüd täidetakse bürett varem valmistatud kompleksoon III lahusega. Pipeti abil võetakse 10 cm³ ZnSO₄ lahust ja viiakse tiitrimisnõusse ning lahjendatakse 50 cm³ veega. Seejärel lisatakse tilkhaaval 2 N NH₄OH lahust ja loksutatakse. NH₄OH lahust lisatakse seni, kuni tekkinud Zn(OH)₂ sade üuesti lahustub. Seejärel lisatakse saadud lahusele 2 cm³

puhverlahust (pH = 10) ja mikroskoopiliga erikroom musta segu keedusoolaga, kuni lahus omandab läbipaistva helepunasest värvuse. Nüüd tiitritakse saadud lahust kompleksoon III lahusega, kuni lahuse värvus muutub siniseks. Tiitrimistulemustest arvutatakse kompleksoon III lahuse normaalsus.

Kaltsiumi ja magneesiumi määramine

Ca²⁺ - ja Mg²⁺ -ioonid moodustavad EDTA-ga suhteliselt väiksema piisavusega kompleksühendeid ($lgK_{Ca} = 10,7$; $lgK_{Mg} = 8,7$). Seetõttu on nende ionide kompleksomeetrisel määramisel vaja eelnevalt eraldada või maakeerida kõik teised EDTA-ga reageerivad ioonid. Et kindlustada toimivate reaktsioonide lõpuniinemist, tuleb määramised läbi viia aluselises keskkonnas. Kuigi kaltsium moodustab piisava kompleksühendi kui magneesium, ei ole piisavkonstantide erinevus piisav nende eraldi tiitrimiseks segust. Siin tuleb aga abiks Mg omadus moodustada tugevalt aluselises keskkonnas (pH > 10) väheleahustuv Mg(OH)₂ sade ($lgK = 6,10^{-10}$), mis kompleksoon III-ga ei reageeri. Kaltsiumi määramisel aga on optimaalne pH väärtus just vahemikus 12-13, kus OH⁻ -ioonide kõrge kontsentratsioon tõttu Mg(OH)₂ praktiliselt ei lahustu. Pärast kaltsiumi tiitrimist võib lahuse pH väärtuse viia 9,5-10 vahele NH₄Cl lisamisega ja pärast Mg(OH)₂ lahustumist tiitrida Mg²⁺ -ioonid. Selline järuline Ca²⁺ ja Mg²⁺ tiitrimine on otstarbekas siis, kui mõlema elemendi sisaldused on suhteliselt lähedased ega erine rohkem kui 2-3 korda.

Juhul, kui Ca²⁺ ja Mg²⁺ sisaldused on tugevasti erinevad, on kasulikum pH väärtusel 9,5 - 10 määrata mõlema elemendi summaarne sisaldus ja siis (või enne) teisest analüüsitava lahuse allikvootsest osast pH 12-13 juures kaltsiumisisaldus. Seejuures on võimalik kumbagi tiitrimist teostada erineva normaalsega töölahuse abil, või siis kummagi tiitrimise jaoks võtta erineva suurusega allikvootne osa, et saavutada vajalikku täpsust.

Töö metoodika. Kaltsiumi määramine. 300 cm³-lisse keeduklaa-

Al^{3+} ja Fe^{3+} jälgedega segavat toimet ei ole va-
 ja arvestada, kuna need ioonid antud pH väärtusel esinevad
 hüdroksiididena. Pärast Na_2S lisamist kontrollitakse veel-
 kord pH väärtuse vastavust nõuetele ja lisatakse spaatli
 abil erikroom must T tahket segu $NaCl$ -ga (1:100), kuni
 lahus omandab küllalt intensiivse helepunase värvuse. Indi-
 kaatori lillakas värvus näitab, et pH ei ole vajalikus va-
 hemikus. Pärast indikaatori lisamist tiitritakse lahust
 kompleksoon III lahusega, kuni indikaator tiitritavas la-
 huses värvub siniseks. Kolme tiitrimistulemuse põhjal arvu-
 tatakse iga tiitrimise puhul eraldi MgO sisaldus ja kesk-
 mise tulemuse usalduspiir.

Kui Ca^{2+} ja Mg^{2+} sisaldused on väga erinevad,
 siis võetakse Mg^{2+} määramiseks uus portsjon analüüsitava
 lahust 250 cm^3 -lisse koonilisse kolbi arvestusega, et Ca^{2+}
 ja Mg^{2+} summa tiitrimiseks kulaks 15-20 ml kompleksoon III
 lahust. Mõõdetud lahust lahjendatakse dest. veega ruuma-
 lani 100 cm^3 . 2 N NH_3 lahuse abil viiakse selle pH
 vahemikku 9,5-10, lisatakse 2,0 cm^3 puhverlahust ja eda-
 si toimitakse nii, nagu eespool kirjeldatud.

Sellisel juhul saame tiitrimistulemustest arvutada
 Ca^{2+} ja Mg^{2+} summaarse hulga mvaalides. Sellest lahuta-
 takse varem (või ka hiljem) kindlaks määratud keskmine
 Ca^{2+} hulk mvaalides ja vahe kaudu arvutatakse MgO si-
 saldus, kasutades võrrandit:

$$C_{MgO} = \frac{(N_k \cdot V_{k(i)} - \bar{M}_{Ca}) \cdot E_{MgO} \cdot V}{10 \cdot a \cdot w} \quad (\%)$$

Siin $V_{R(i)}$ ja N_R on Ca^{2+} ja Mg^{2+} summa i-radal tiitri-
 misel kulunud töölahuse ruumala ja normaalalus, $\bar{M}_{Ca}$ on
 Ca^{2+} määramisel leitud keskmine Ca^{2+} hulk mvaalides:

$$\bar{M}_{Ca} = \frac{\sum N_k \cdot V_{k(i)}}{n}$$

MgO sisaldus arvutatakse eraldi iga tiitrimistulemuse
 jaoks. Siis leitakse aritmeetiline keskmine ja selle
 usalduspiir.

- 37 -

si mõõdetakse niipalju analüüsitava lahust, et selles
 oleks mitte alla 0,1-0,2 mvaali Ca^{2+} . Lahus keeduklaasis
 lahjendatakse dest. veega ruumalani 100 cm^3 ja lisatakse
 2 cm^3 20%-list sahharoosilahust. Sahharoos moodustab Ca^{2+}
 -ioonidega lahustuva kompleksühendi ja takistab nende kaa-
 saadenemist $Mg(OH)_2$ -ga. Siis neutraliseeritakse lahus KOH
 lahuse abil (pH 6-8-ni) ja seejärel lisatakse 3,0 cm^3 5 N
 KOH lahust ning segatakse paari minuti jooksul. Pärast se-
 da lisatakse spaatli abil niipalju fluoreksooni tahket se-
 gu KNO_3 -ga (1:200), et lahus omandaks kvartslambi all kül-
 lalt heleda rohekaskollase fluorestsentsi. Seejärel tiitri-
 takse keeduklaasis olevat lahust pideval segamisel sealsa-
 mas kvartslambi all kompleksoon III lahusega kuni fluores-
 tsentsi esimese järsku kustumiseni, mis tähistab ekvi-
 valentsusmomendi saabumist.

Märkus. Tiitrimise ajal peab kasutama kaitseprille,
 et kaitsta silmi ultraviolettkiirguse kahjuliku mõju eest.

Pärast kolme rahuldava kokkuvõttega tulemuse
 saamist arvutatakse iga tiitrimistulemuse järgi CaO
 sisaldus, nende aritmeetiline keskmine ja selle usal-
 duspiir.

Juhul kui CaO ja MgO sisaldused on suhteliselt
 lähedased, ei visata lahuseid pärast Ca^{2+} tiitrimist ära,
 vaid töötatakse edasi nagu näidatud allpool.

Magneesiumi määramine. Kaltsiumi ja magneesiumi lähe-
 daste sisalduste korral lisatakse lahusele, milles Ca^{2+} -ioo-
 nid on eespool kirjeldatud viisil ära tiitritud, tahket
 NH_4Cl , kuni lahuse pH langeb vahemikku 9,5-10, loksutatak-
 se ja kontrollitakse, et $Mg(OH)_2$ oleks täielikult lahustu-
 nud. Siis lisatakse 2 cm^3 ca 10%-list Na_2S lahust. See on
 vajalik Cu^{2+} , Ni^{2+} , CO_2 jälgedega maskeerimiseks. Kui tiit-
 ritav lahus sisaldab kas või jälgedena Cu^{2+} , Ni^{2+} või
 CO_2 -ioone, siis ekvivalentsuspunktiis värvuse muutmist
 ei toimu või siis muutus on ebaterav (vt. eespool selle
 indik. omadusi). Eriti tuleb arvestada Cu^{2+} jälgedega ole-
 masolu, kuna destilleeritud vesi sisaldab sageli küllalt
 palju vaske. Selliste takistuste ärahoidmiseks ongi va-
 ja enne tiitrimist lisada Na_2S lahust.

- 36 -

Usalduspiiri arvutamisel magneesiumi määramise lõpptulemusele, mis saadakse Ca^{2+} ja Mg^{2+} summast Ca^{2+} sisalduse lahutamise kaudu, tuleb arvestada Ca^{2+} ja Mg^{2+} summa määramisel, Ca^{2+} määramisel ning kompleksoon III töölahuse normaalsuse määramisel tekki vaid vigu. Kõigile nimetatud määramistulemustele arvutatakse aritmeetilise keskmise suhtelised dispersioonid ning nende summa kaudu lõpptulemuse üldine suhteline dispersioon

$$s_{r(C_{490})} = \sqrt{V_{r(C_{490})} + V_{r(Ca)} + V_{r(Mg)}}$$

Lõpptulemus väljendatakse kujul:

$$C_{490} = \bar{C}_{490} \pm s_{r(C_{490})} \cdot \bar{C}_{490} \cdot t$$

Raud(III)- ja alumiiniumioonide kompleksomeetriiline määramine

Fe(III)- ja Al-ioonid moodustavad kompleksoon III-ga väga püsivaid sisekompleksühendeid $[Fe(EDTA)]^-$ ($lgK_{FeEDTA} = 25,1$; $lgK_{AlEDTA} = 16,1$). Raud(III)-EDTA kompleksist suurema püsivusega kompleksühendeid moodustab kompleksoon III veel ainult Zr^{4+} , U^{4+} , Bi^{3+} ja V^{3+} -ioonidega. Need elemendid aga esinevad looduslikes ja tehnilistes silikaatides väga harva arvestatavates hulkades. Peale selle ei ole U(IV) ja V(III) esinemine koos Fe(III)-ioonidega põhimõtteliselt võimalik tugevasti erinevate redokspotentsiaalide tõttu.

Ülaltoodu põhjal on Fe(III)-ioonide kompleksomeetriiline määramine looduslikes ja tehnilistes silikaatides võimalik ilma eelneva teistest komponentidest eraldamiseta. See teostatakse pH väärtusel 2, mille puhul muud komponendid kompleksoon III-ga praktiliselt ei reageeri. Märgitakse ainult suuremate Al hulkade segavat mõju, mis avaldub

kõrgemate tulemuste kaudu. Indikaatoritena Fe(III) kompleksomeetriilisel määramisel on leidnud kasutamist sulfo-salitsüülhape, tairon(tiron) ja kroomasurool S, mis moodustavad Fe(III)ioonidega intensiivse punakasvioletse või sinise värvusega kompleksühendeid. Need kompleksühendid lagunevad kompleksoon III toimel ja labus kaotab ekvivalent-susmomendil värvuse. Värvuse muutumine kolme esimese indikaatori puhul ei ole aga eriti terav ja tulemuste täpsus jätab sageli soovida. Sulfo-salitsüülhappe kui indikaatori oluliseks plussiks on see, et suuremate indikaatorhulkade lisamisel (1-2 ml 20%-list lahust) maskeerib ta Al^{3+} -ioonid ja kõrvaldab nende segava toime Fe^{3+} määramisel.

Kuna Al-kompleksonaadi püsivus on märgatavalt väiksem, tuleb Al kompleksomeetriiline määramine läbi viia kõrgematel pH väärtustel (3,5-5,0). Seejuures tuleb aga arvestada mitmete teiste elementide ionide tugevat segavat toimet (Fe^{3+} , Co^{2+} , Ni^{2+} , Cu^{2+} , Zn^{2+} , Cd^{2+} , Pb^{2+} , Mn^{2+} jt.). Peale selle moodustavad Al^{3+} -ioonid üldnäidatud pH vahemikus hüdroliüsi tagajärjel inertseid hüdroksiühendeid, millistega kompleksoon III reageerib aeglaselt. See muudab Al^{3+} -ioonide otsese tiitrimise raskesti teostatavaks. Selle asemel kasutatakse tavaliselt tagasitiitrimismeetodit.

Tagasitiitrimismeetodil Al^{3+} määramine toimub nii, et analüüsitava lahusele lisatakse kompleksoon III töölahust ülehulgast, seejärel lahust kuumutatakse reaktiooni kiirendamiseks ja pärast tiitritakse kompleksoon III ülejääk mingi metallisoolaga lahusega tagasi. Al^{3+} eraldamine kõigist määramist segavaist ioonidest on seotud väga suurte raskustega. Seevastu on lihtne aga Al^{3+} -ioonide selektiivne määramine kompleksoon III toime eest fluoriidioonide abil. Reaktiooni tulemusena tekib kas vähelahunav AlF_2^+ või hästilahustav, kuid väga püsiv kompleksühend $[AlF_6]^-$ (olenevalt lisatud fluoriidioonide hulgast). Fluoriidioonid on võimelised lõhkuma isegi Al-EDTA kompleksi, kusjuures vaneb Al hulga ekvivalentne hulk kompleksoon III. See

välkeste Fe^{3+} ja suurte Al^{3+} hulkade määramisel. Esimene töövariant aga on kasulik väikeste Al hulkade määramisel suurte Fe^{3+} hulkade juuresolekul.

Töö metoodika

Pipeteeritakse selline hulk Al, Fe ja Ti hüdroksiidide lahustamisel saadud lahust 250 cm^3 -lisse koonilisse kolbi, et selles oleva Al^{3+} tiitrimiseks kuluks mitte alla 10 cm^3 kompleksoon III töölahust.

2 N NH_3 lahuse abil tõstame selle lahuse pH väärtusse kaheni ja lisame büreti või pipeti abil sellise täpselt mõõdetud hulga kompleksoon III töölahust, et seda jääks reaktisoonil Fe(III)- ja Al(III)-ioonidega üle. Loksutame ja vilme nüüd lahuse pH tahke heksametüleentetraamiini ($(CH_2)_6N_4$ (urotropiini) abil väärtuseni 4 ning kuumutame lahuse korraaks keemiseni. Jahutame, lahjendame dest. veega 100 cm^3 -ni ja tõstame urotropiini abil lahuse pH väärtuseni 5. Nüüd lisame vajaliku hulga indikaator ksüleenooloranži lahust (või selle tahket segu KNO_3 -ga) ja tiitrimine $ZnSO_4$ töölahusega punase värvuse tekkeni (I tiitrimine). Pärast tiitrimiseks kulunud lahuse ruumala ülesmäärimist lisatakse tiitritud lahusele 1 g tahket NH_4F , loksutatakse selle lahustumiseni ja kuumutatakse 5 min. Jooksul keemistemperatuuril juures. Nüüd lahust jahutatakse, kontrollitakse ja vajaduse korral reguleeritakse uuesti pH väärtust ning tiitritakse $ZnSO_4$ töölahusega uuesti punase värvuseni (II tiitrimine). II tiitrimise tulemuse alusel arvutatakse Al_2O_3 sisaldus analüsitavas aines ja I ning II tiitrimise tulemuste vahest Fe_2O_3 sisaldus. Määramist korratakse, kuni saadakse vähemalt kolm rahuldava kokkulangevusega tulemust. Leitakse iga määramise puhul eraldi arvutatud Al_2O_3 ja Fe_2O_3 sisalduste aritmeetriselised keskmised ja nende usalduspiirid. Järgnevalt pipeteeritakse tiitrimisnõusse selline hulk analüüsivat lahust, et selle reaktisoonil Fe(III)-ioonidega kuluks mitte alla 10 cm^3 kompleksoon III lahust, tõstetakse 2 N NH_3 lahuse abil pH väärtus 2-3-ni, lisatakse 1 g tahket NH_4F ja loksutata-

asjaolu võimaldab Al määrata enamiku teiste elementide juuresolekul. Määramise olemus seisneb selles, et analüüsitava lahusele lisatakse mõõdetud ülehulgas kompleksoon III töölahust, kuumutatakse reaktisooni kiirendamiseks ning kompleksoon III ülejääk tiitritakse tagasi metallisoolalahusega. Esialgselt lisatud ja tagasitiitritud kompleksoonihulkade vahe annab kõigi kompleksoon III-ga reageerivate elementide summaarse koguse. Kuna looduslikud ja tehnilised silikaadid sisaldavad tavaliselt ainult tühistes hulkades (jälgedena) Cu, Ni, Co, Zn, Cd, Pb ning Mn, Ca - ja Mg -iooneid kasutatavates tingimustes (pH 3-4) kompleksoon III-ga ei reageeri (meil on nad eraldatud), siis saame tiitrimise tulemusena tegelikult Al^{3+} - ja Fe^{3+} -ioonide summaarse hulga.

Pärast kompleksoon III ülejäägi tagasitiitrimist lisatakse tiitritavale lahusele ülehulgas NH_4F või NaF ja kuumutatakse reaktisooni kiirendamiseks. Al-kompleksonaadi lahustamisel vabanenud ekvivalentne kompleksoon III hulk tiitritakse sama metallisoolalahusega. Selle tiitrimise tulemusena saame leida Al sisalduse analüüsitava aines. Esimese ja teise tiitrimise vahe aga võimaldab arvutada Fe(III) sisalduse. Sellise määramiskäigu puhul on Fe määramise tulemused väiksema täpsusega kui Al määramise tulemused (vt. Mg määramise tulemuste usalduspiiri arvutamist).

Määramise võib läbi viia ka teistsiti. Sellisel juhul määratakse Fe ja Al summaarne hulk, nagu eespool kirjeldatud. Pärast esimest tiitrimist (kompleksoon III ülehulga tagasitiitrimine) aga visatakse tiitritud lahust ära ning tiitrimisnõusse pipeteeritakse uus alikvootne osa analüüsivat lahust. Sellele lisatakse ülehulgas NH_4F ja kompleksoon III lahust, kuumutatakse ja seejärel tiitritakse kompleksooni ülejääk tagasi metallisoolalahusega. Nüüd saame teise tiitrimise tulemustest arvutada Fe sisalduse ja kahe tiitrimistulemuse vahest Al sisalduse. Nagu võib näha, on teise variandi puhul olukord vastupidine ja Al sisalduse arvutamisel saame vähemtäpsed tulemused.

Märkus. Teist töövarianti on soovitatav kasutada

takse selle lahustumiseni. Seejärel lisatakse täpselt mõõdetud hulk kompleksoon III töölahust ülehulgas ja kuumutatakse 5 min. jooksul keemistemperatuuril. Pärast seda lahust jahutatakse, lahjendatakse 100 cm³-ni dest. veega, viiakse pH urotropiinil abil 5-ni, lisatakse vajalik hulk ksüleenooloranži ja tiitritakse kompleksoon III ülejääk tagasi ZnSO₄ töölahusega värvuse muutmise kollasest punaseks (III tiitrimine). Saadud tiitrimistulemuse alusel arvutatakse Fe₂O₃ sisaldus ja I ning III tiitrimise tulemuste vahel Al₂O₃ sisaldus.

III tiitrimist korratakse samuti niikaua, kuni saadakse vähemalt kolm rahuldavalt kokkulangevat tulemust. Nüüd arvutatakse jälle uute Al₂O₃ ja Fe₂O₃ leitud sisalduste standardhälbed ja usalduspiirid ning võrreldakse saadud tulemusi.

Tulemuste ja nende usalduspiiride arvutamine

Fe₂O₃ sisaldus arvutatakse kahe võrrandi järgi.

a) I ja II tiitrimise andmetest:

Fe(III) ja Al³⁺ summa mvaalides leiame vahet $V_{k(i)} N_k - V_{Zn(i)}$.

N_{Zn}, kus $V_{k(i)}$ ja N_k on ülehulgas lisatud kompleksoon

III ruumala ja normaalsus i-ndal tiitrimisel, $V_{Zn(i)}$ ja

N_{Zn} on kompleksoon III ülejäägi tagasitiitrimiseks kulunud ZnSO₄ töölahuse ruumala ja normaalsus samal katsel.

Fe₂O₃ hulga mvaalides saame, kui ülaltoodud vahet oma-

korda lahutame II tiitrimise tulemuse aritmeetrilise keskmi-

se mvaalides ($\bar{M}_{Al}$), kus

$$\bar{M}_{Al} = \frac{\sum N_{Fe} \cdot V_{Zn(i)}}{n} \quad \text{siin } V_{Zn(i)}$$

$$\bar{M}_{Fe} = \frac{\sum N_{Zn} \cdot V_{Zn(i)}}{n} \quad \text{siin } V_{Zn(i)}$$

ja N_{Zn} on i-ndal II tiitrimisel kulunud ZnSO₄ töölahuse ruumala ja normaalsus. Seega

$$a) C_{Fe_2O_3(i)} = \frac{[(N_k \cdot V_{k(i)} - N_{Zn} \cdot V_{Zn(i)}) - \bar{M}_{Al}] \cdot \epsilon_{Fe_2O_3} \cdot V}{10 \cdot a \cdot w} \quad (\%)$$

b) III tiitrimise tulemustest:

$$C_{Fe_2O_3(i)} = \frac{(N_k \cdot V_{k(i)} - N_{Zn} \cdot V_{Zn(i)}) \cdot \epsilon_{Fe_2O_3} \cdot V}{10 \cdot a \cdot w} \quad (\%)$$

Siin $V_{k(i)}$ ja N_k tähistavad enne i-ndat III tiitrimist lisatud kompleksoon III töölahuse hulka ja normaalsust. $V_{Zn(i)}$ ja N_{Zn} aga i-ndal III tiitrimisel kulunud ZnSO₄ töölahuse hulka ja normaalsust.

Al₂O₃ sisaldus arvutatakse samuti kahe võrrandi järgi.

a) I ja III tiitrimise tulemustest analoogselt eeltoodule

$$C_{Al_2O_3(i)} = \frac{[(N_k \cdot V_{k(i)} - N_{Zn} \cdot V_{Zn(i)}) - \bar{M}_{Fe}] \cdot \epsilon_{Al_2O_3} \cdot V}{10 \cdot a \cdot w} \quad (\%)$$

kus $V_{k(i)}$, N_k , $V_{Zn(i)}$, N_{Zn} on i-nda I tiitrimise and-

med ja $\bar{M}_{Fe}$ on III tiitrimisel saadud Fe (III) keskmine

hulk mvaalides:

$$\bar{M}_{Fe} = \frac{\sum (N_k \cdot V_{k(i)} - N_{Zn} \cdot V_{Zn(i)})}{n}$$

kus $V_{k(i)}$, N_k , $V_{Zn(i)}$, N_{Zn} on i-ndale III tiitrimisele

vastavad andmed.

b) II tiitrimise tulemustest:

$$C_{Al_2O_3(i)} = \frac{N_{Zn} \cdot V_{Zn(i)} \cdot \epsilon_{Al_2O_3} \cdot V}{10 \cdot a \cdot w} \quad (\%)$$